

POUKE IZ AVGANISTANA I MOGUĆA PRIMENA U VOJSCI SRBIJE

Veroljub Vučković*, Hatidža Beriša**

Univerzitet odbrane u Beogradu, Škola nacionalne odbrane

U radu se polazi od iskustva, težišno pripadnika međunarodnih snaga angažovanih u suprotstavljanju talibanskom pokretu u Avganistanu od 2001. godine do današnjih dana. Ukazujući na prethodna iskustava, identifikuju se određene pouke koje se mogu ugraditi u empirijski sistem Vojske Srbije.

Ova tema spada u red slabije istraženih problema kod nas, a sadržaji koji su dostupni uglavnom se svode na agencijske vesti, autorske članke i političke analize, uglavnom stranih autora, publikovane u dnevnim listovima i časopisima iz oblasti međunarodne politike. Najveći deo dostupnih iskustava i pouka uglavnom se odnose na politički nivo odlučivanja, dok su konkretna iskustva jedinica i pojedinaca sa bojnog polja prisutna u znatno manjoj meri.

Cilj rada je sveobuhvatna analiza iskustava, težišno pripadnika međunarodnih snaga angažovanih u suprotstavljanju talibanskom pokretu u Avganistanu, definisanje pouka i predlaganje njihove primene u komandama i jedinicama Vojske Srbije.

Ključne reči: *Avganistan, bezbednost, međunarodne snage, Vojska Srbije, sposobnosti*

Uvod

Pouka je objektivno saznanje o određenoj pojavi ili događaju za koju je kroz standardizovan proces primenom i verifikacijom korektivnih mera potvrđeno da njena primena unapređuje činioce operativnih sposobnosti Vojske Srbije. Pouke promovišu i ističu pozitivne primere, podstiču i opravdavaju promene koje su usmerene na unapređenje funkcionisanja Vojske Srbije.¹

Značaj pouka u vojnoj organizaciji ogleda se u poboljšanju efikasnosti, uštedi u vremenu i troškovima, podržci konceptu „organizacije koja uči” i sačuvanim životima vojnika. Nesporna je činjenica da je uvek bolje učiti na tuđim nego na svojim greškama. A pošto je rat najbolja praksa za svaku vojnu organizaciju u kojem ona proverava validnost

* Rad potpukovnika Veroljuba Vučkovića je nastao tokom školovanja na Generalštabnom usavršavanju.

** Rad priredila kao nastavnik u Katedri strategije.

¹ Uputstvo za primenu sistema naučenih lekcija u Vojski Srbije, Uprava za obuku i doktrinu (J-7) GŠ VS, Beograd, 2015, str. 10.

usvojenih doktrinarnih stavova, efikasnost naoružanja i vojne opreme, postojanost organizacije, uspešnost vojnoobrazovnog sistema i osposobljenost svojih pripadnika, onda i proučavanje iskustava iz različitih ratova koji se vode (ili su se vodili) u bližem i širem okruženju predstavlja jedan od indirektnih načina unapređenja činilaca operativnih sposobnosti svake vojske na svetu, pa tako i Vojske Srbije.

Iz navedenog razloga, proučavanje aktuelnog ratnog sukoba u Avganistanu između, s jedne strane, međunarodnih snaga predvođenih Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i avganistanskih vlasti i s druge strane, Talibana² i drugih pobunjeničkih skupina, a koji bez prekida traje od 2001. godine, predstavlja efikasan način sistematizacije iskustava suprotstavljenih strana u ovom ratu i izvlačenja pouka, tj. naučenih lekcija koje bi mogle da se primene u Vojsci Srbije i na taj način unaprede njene operativne sposobnosti.

Iskustva iz mirovnih misija u Avganistanu

Jedan od najbitnijih datuma u modernoj istoriji Avganistana jeste april 1978. godine kada je prokomunistička Narodna demokratska partija Avganistana organizovala državni udar i proglasila Demokratsku Republiku Avganistan.³ Narednih 40 godina istorije Avganistana obeležili su brojni građanski ratovi iza kojih su stajali različiti lokalni i međunarodni interesi (etnički, regionalni, politički, verski, ideološki i sl.). U pojedinim vremenskim periodima u ove građanske ratove su se uplitali i inostrani državni entiteti i to SSSR (od 1979. do 1989. godine, za vreme sovjetsko-avganistanskog rata) i međunarodna koalicija na čelu sa SAD (od 2001. godine do današnjih dana, nakon napada Al-Kaide na Njujork i Vašington).

Period nakon 2001. godine karakteriše prisustvo dve mirovne misije u Avganistanu: *ISAF*⁴ i *Resolute Support Mission*⁵. Osnovni zadaci koji su bili dodeljeni misiji *ISAF* bili su: 1) obučiti avganistansku vojsku, policiju i sudsku vlast, 2) podržati napore Vlade Avganistana u borbi protiv proizvodnje i krijumčarenja narkotika, 3) razviti infrastrukturu i 4) potisnuti Talibane,⁶ dok je *Resolute Support Mission* ("naslednica" misije *ISAF*, otpočela svoje angažovanje 1. januara 2015. godine) za svoje zadatke imala dalju obuku, savetovanje i pružanje pomoći Avganistanskim nacionalnim snagama bezbednosti (ANSB) i zvaničnim institucijama Islamske Republike Avganistan.

Iskustva iz ovih misija možemo sistematizovati kroz dva nivoa komandovanja ovim misijama: vojno-strategijski i operativno-taktički.

² Od arapske reči za studente. Talib je student (jednina) a Taliban studenti (množina).

³ Ludwig W. Adamec, (2012), *Historical Dictionary of Afghanistan, fourth edition*, dostupno na: https://books.google.rs/books?id=tp5lrlhWbTkC&pg=PA1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, *Chronology*, str. XLIX, pristupljeno 15.01.2019. godine.

⁴ Eng. The International Security Assistance Force, u prevodu: Međunarodne snage za bezbednosnu pomoć. Ova misija je zvanično okončana 31. decembra 2014. godine.

⁵ U prevodu: Odlučna podrška.

⁶ Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 2/40. Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33627.pdf>, pristupljeno 05.11.2018. godine.

Iskustva vojno-strategijskog nivoa komandovanja

Iako su angažovale ogroman broj vojnika, potrošile znatna finansijska sredstva i ratovala 17 godina, SAD (sa saveznicima) nisu uspele da poraze talibanski pokret u Avganistanu. Razlozi uglavnom leže u pogrešno definisanim zadacima SAD i unutrašnjim slabostima proameričkih avganistanskih vlasti koje su, umesto da suzbiju, samo osnaživale pobunu. Primenjene strategije SAD u borbi protiv pobunjeničkog pokreta, bez podrške snažnih domaćih, demokratskih institucija koje obezbeđuju osnovna politička dobra za sve svoje stanovnike (bez obzira na političku, etničku ili versku pripadnost) uključujući i ekonomsku održivost i bolje uslove života uz poštovanje kulture, istorije i tradicije, i eliminisanje finansijske podrške pobunjenicima, nisu bile izvodljive.

Jedan od ključnih problema sa kojima su se suočavale međunarodne misije u Avganistanu jeste i problem tzv. „nacionalnih naredbi za suspendovanje”.⁷ Naime, mnoge zemlje učesnice su svojim pravilima upotrebe oružanih snaga, donetim od vlade ili parlamenta, ograničavale angažovanje svojih snaga u Avganistanu. Po podacima iz 2009. godine,⁸ skoro polovina brojnog stanja misije ISAF je bila pod određenim ograničenjima upotrebe u borbenim i drugim operacijama u Avganistanu, što je u mnogome usložavalo realizaciju dodeljenih zadataka. Ova ograničenja su išla dotle da pojedine zemlje nisu odobravale svojim kontingentima da učestvuju u protivpobunjeničkim operacijama dok su pojedine zemlje dozvoljavale upotrebu smrtonosne sile samo u slučaju samoodbrane. Neke države nisu dozvoljavale svojim vojnicima da se angažuju, u slučaju potrebe, van dodeljene zone odgovornosti.⁹ Pod pritiskom ostalih članica NATO-a, prvenstveno SAD, ova ograničenja su vremenom dodatno redukovana ali nikad nisu u potpunosti ukinuta.

Pružanje pomoći avganistanskim vlastima u borbi protiv proizvodnje i krijumčarenja narkotika je pokazalo da pojedine zemlje učesnice misije, zbog svojih nacionalnih ograničenja i zakona koje su u obavezi da poštuju i izvan nacionalne teritorije, nisu bile spremne da se aktivno uključe u suzbijanje ove pošasti XXI veka, što je i umanjilo sposobnost misije da izvrši ovaj zadatak. Ipak, najveća prepreka u suzbijanju proizvodnje maka je činjenica da je to skoro pa jedini izvor prihoda za veliki broj seoskog stanovništva, posebno južnog Avganistana. Pokušaji da se ovi poljoprivrednici preorijentišu na gajenje nekih drugih jednogodišnjih poljoprivrednih kultura doživeli su neuspeh zbog neisplativosti.¹⁰

Intenziviranje gerilskog ratovanja od strane Talibana i ostataka terorističke organizacije Al-Kaida nakon 2006. godine, a posebno njihova novouvedena taktika postavljanja

⁷ Eng. National caveats.

⁸ Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 13/40.

⁹ Poseban kritikizam ostalih NATO zemalja bio je upućen Nemačkoj zbog njenih pravila upotrebe vojnih snaga. Naime, više od 3.000 nemačkih vojnika bilo je angažovano u relativno mirnom severnom delu Avganistana, gde su patrolirali samo danju i to isključivo u oklopnim transporterima a baze nisu napuštali tokom noći. Izvor: Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 14/40.

¹⁰ Zarada na godišnjem nivou od proizvodnje maka sa jednog hektara je oko 4.600 američkih dolara dok zarada od ponuđenih zamenskih kultura ne dostiže više od 390 dolara po hektaru. Izvor: Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 18/40.

improvizovanih eksplozivnih naprava pored putnih komunikacija i korišćenje bombaša samoubica za napade na koalicione snage i ANSB, uticala je na NATO zemlje da u razvoju sposobnosti svojih vojnih snaga, akcenat stave na ekspeditivnost, fleksibilnost i „razmestivost“ van svojih nacionalnih granica.¹¹

Učešće u misiji u Avganistanu je, pored ostalog, i negativno uticalo na mentalno zdravlje angažovanih vojnika. Jedna studija koja je rađena u SAD pre i posle angažovanja pripadnika Kopnene vojske i Marinskog korpusa u Avganistanu pokazala je da 11,2% vojnika tri do četiri meseca nakon povratka iz Avganistana imaju ozbiljne probleme sa depresijom i post traumatskim stresnim poremećajem.¹² Interesantno je da je samo 31% anketiranih (i u Avganistanu angažovanih) vojnika učestvovalo u borbenim dejstvima. Rezultati ove studije su takođe pokazali i da je nivo mentalnih problema kod vojnika-povratnika iz Avganistana ipak manji za 5-6% nego kod onih koji su bili angažovani u Iraku.

Koje su „prednosti“ i „dobici“ angažovanja u ovim mirovnim misijama? Za penzionisanog nemačkog generala Haralda Kujata¹³ to je „nova generacija mladih oficira sa ličnim borbenim iskustvom, što doprinosi „samopouzdanju“ Bundesvera. Njihovo iskustvo značiće da je Bundesver obrazovaniji, i sposobniji da bolje izvaga prednosti i mane rata i da je sposoban da da svoj doprinos dodeljenoj misiji“.¹⁴ Član nemačke Hrišćansko-demokratske unije Roderih Kajsveter (Roderich Kiesewetter) kaže da je Bundesver učeći na svojim greškama u Avganistanu, naučio kako da transparentnije obaveštava političare o svojim ciljevima.¹⁵ Za pojedine izvore,¹⁶ učešće u borbenim dejstvima u Avganistanu (ali i Iraku) imalo je svoje pozitivne i negativne strane. Među pozitivne navode realizaciju zadataka sa visokim stepenom profesionalizma, koheziju (jedinstvo) među vojnicima, brigu vojnika za civilnu populaciju i veći osećaj za (politički) pravac u kome se država kreće i posvećenost zemlji i zajednici koja proizilazi iz iskustva; negativni su nedostatak (psiholoških) priprema za krvoproliće u kojem su učestvovali, široko rasprostranjenost podvojenost među vojnicima oko toga šta je njihova osnovna misija i zašta se bore, erozija čovečnosti kod vojnika i izazovi povratka kući (nakon misije) i rehabilitacija.¹⁷

Dajana Olbaum (Diana Ohlbaum)¹⁸ je proučavajući razvoj situacije u Avganistanu od 2001. do 2016. godine identifikovala osam pouka koje se moraju uzeti u obzir pri iznalaženju konačnog rešenja ove krize:¹⁹

– Za avganistanski problem ne postoji vojno rešenje,

¹¹ Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 5/40.

¹² Čarls Hodž i drugi, *Combat Duty in Iraq and Afghanistan, Mental Health Problems, and Barriers to Care*, The New England Journal of Medicine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMoa040603>, pristupljeno 17.11.2018. godine.

¹³ Načelnik generalštaba Bundesvera (2000-2002) i predsedavajući Vojnog komiteta NATO (2002-2005).

¹⁴ Kristofer Alesi, *How Afghanistan changed the German military*, Spiegel Online, 15. oktobar 2013. godine. Izvor: Internet, dostupno na: www.spiegel.de/international/germany/how-afghanistan-has-changed-the-bundeswehr-german-military-a-927891.html, pristupljeno 18.11.2018. godine.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Larry Minear, *Afghanistan and Iraq: The Soldier's Experience*. Izvor: Internet, dostupno na: <https://encompass.eku.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1187&content=jme>, pristupljeno 18.11.2018. godine.

¹⁷ Larry Minear, *Afghanistan and Iraq: The Soldier's Experience*, str. 125-126.

¹⁸ Američki strategist i doktor političkih nauka sa Univerziteta Džon Hopkins.

¹⁹ Diana Ohlbaum, *Eight lessons from Afghanistan*, 18. oktobar 2016. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://lobelog.com/eight-lessons-from-afghanistan/>, pristupljeno 16.01.2019. godine.

- Neuporedivo mnogo više novca je utrošeno za angažovanje američkih oružanih snaga u odnosu na novac potrošen za rekonstrukciju i razvoj Avganistana,²⁰
- Razvoj zemlje ne obezbeđuje nužno i bezbednost,
- Borba protiv korupcije mora biti prepoznata kao najvažniji zadatak,
- Poznavanje lokalnog okruženja je od najveće važnosti,
- Sve strategije razvoja Avganistana moraju biti osmišljene i vođene od strane samih Avganistanaca; stranci samo pružaju podršku,
- Dugotrajno održiva rešenja su bitnija od kratkotrajnih uspeha i
- Transformacija zahteva vreme.

Iskustva operativno-taktičkog nivoa komandovanja

Prilikom planiranja i izvođenja operacija javljali su se problemi u nekompatibilnosti opreme kod pojedinih kontingenata što je onemogućavalo postizanje interoperabilnosti i zajedničko angažovanje sa ostalim NATO trupama.²¹ Takođe, pojedini kontingenti nisu imali dovoljno helikoptera, opreme za rad u noćnim uslovima (*night vision equipment*) kao ni uređaja za ometanje daljinski upravljivih eksplozivnih naprava.

Za rešavanje političkih, ekonomskih i socijalnih problema u post-talibanskom Avganistanu, SAD i ostale vodeće zemlje misije *ISAF* su se fokusirale na pružanje pomoći u stabilizaciji nove post-talibanske vlade u Avganistanu i rekonstrukciju zemlje, težišno kroz Provincijske timove za obnovu²², mada ograničenim sredstvima.²³ Provincijski timovi za obnovu su, počevši od novembra 2002. godine, formirani kao civilno-vojne „jedinice” različite brojne veličine i nacionalnog sastava sa ciljem proširenja uticaja centralnih avganistanskih vlasti na seoska područja, koja nisu bila pod njihovom efektivnom kontrolom, obezbeđenja bezbednosti i sprovođenja projekata (kao što su obezbeđenje osnovnih javnih usluga i razvoj infrastrukture kroz izgradnju i renoviranje škola, bolnica, mostova, kanala za navodnjavanje i sl.) unapređenja avganistanske ekonomije.²⁴ Kritičari ovog modela pomoći navode da su mu glavni nedostaci: nepostojanje centralizovane kontrole, neorganizovanost i „ad hoc” pristup bezbednosti i razvoju.²⁵ Pored navedenog, treba navesti i da je angažovanje vojnog osoblja na zadacima civilnog karaktera (za koje nisu kvalifikovani niti osposobljeni) u značajnoj meri umanjilo pozitivne efekte ovih timova.

²⁰ Od 686 milijardi dolara koliko je američke poreske obveznike koštao rat u Avganistanu od 2001. do 2014. godine, najviše je potrošilo Ministarstvo odbrane – 647 milijardi dolara, dok je samo 34 milijardi bilo namenjeno za Ministarstvo spoljnih poslova i USAID-Agenciju SAD za međunarodni razvoj.

²¹ Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 13/40.

²² Eng. Provincial reconstruction team, PRT.

²³ Catherine Dale, *War in Afghanistan: Strategy, Operations, and Issues for Congress*, Congressional Research Service Report for Congress, 9. mart 2011. godine, str. 12/89. Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R40156.pdf>, pristupljeno 01.12.2018. godine.

²⁴ Vincent Morelli, Paul Belkin, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine, str. 15/40.

²⁵ The U.S. War in Afghanistan (1999-2018). Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>, pristupljeno 08.12.2018. godine.

Već smo ranije napomenuli da je jedan od glavnih zadataka pripadnika mirovnih misija bila obuka ANSB. U skladu sa tim, pripadnici mađarskog kontingenta misija *ISAF* i *Resolute Support Mission* su od 2010. godine angažovani na obuci i savetovanju avganistanskih posada helikoptera Mi-17 i Mi-35.²⁶ Mađarski instruktore su, pre upućivanja u misiju, bili u obavezi da uspešno završe kurs preživljavanja, realizuju različite vrste obuke (u pružanju prve pomoći, za učešće u operacijama podrške miru, za angažovanje u planinskim uslovima, u vožnji motornih vozila i dr.) i da izvrše gađanja iz naoružanja kojim su opremljeni helikopteri Mi-17 i Mi-35. Nakon početnog angažovanja u misiji, jedna od prvih mađarskih pouka je bila da je ove instruktore potrebno, pre upućivanja u misiju, pored navedenih obuka i kurseva, obučavati i na simulatorima leta kao i za letače-strelce (eng. door gunner).²⁷

I zapadne i istočne borbene (taktičke) procedure nalažu pilotima helikoptera da u borbenim uslovima, zbog sopstvene zaštite, lete na visinama do 15 metara, tj. da koriste tzv. NOE²⁸ procedure. Međutim, tokom misije u Avganistanu mađarski instruktore su saznali da njihove avganistanske kolege primenjuju drugu taktiku: lete velikim brzinama i na visinama od 600 do 1.000 metara.²⁹ Postavlja se pitanje koji je razlog za ovu promenu procedura? Po svedočenju avganistanskih pilota, reč je pre svega o bezbednosti pilota i letelica jer su na ovim visinama, kao relativno mala i brzo pokretna meta, sigurniji od uočavanja i dejstva od strane pobunjenika sa zemlje, iz ličnog naoružanja.³⁰ Naravno, ovakva taktika upotrebe helikoptera je moguća jer Talibani i ostale pobunjeničke skupine ne poseduju laka prenosna PVO sredstva.

Pripreme za upućivanje u misiju, pored materijalnih, zdravstvenih, psiholoških, bezbednosnih i dr. priprema koje se realizuju na sopstvenom tlu, trebalo bi da obuhvataju i terenske pripreme u približno sličnom zemljišnom i klimatskom okruženju u kome će se kontingent angažovati. Iz navedenog razloga, američki piloti helikoptera su se pre angažovanja u Avganistanu, obučavali u Maroku i Arizoni³¹ a češki u Izraelu (pustinja Negev).³² Takođe, uslovi koji vladaju u Avganistanu (visoke temperature, ekstremne nadmorske visine, slaba dnevna vidljivost i neprovidni oblaci sitnog peska koje podižu elise helikoptera prilikom sletanja) onemogućavaju potpunu primenu domaćih bezbednosnih propisa.³³ Iz navedenih razloga, a zbog sigurnosti posada helikoptera i pored posedovanja opreme za letenje u noćnim uslovima, helikopteri ne lete tokom noći.³⁴ Zbog ekstremnih temperaturnih uslova, letelice nisu parkirane na stajankama već se nalaze u hangarima.

²⁶ Ferenc Antal, *Hungarian Airmen in Afghanistan*, 16. januar 2018. godine. Izvor: Internet, dostupno na: https://honvedelem.hu/cikk/67016_hungarian_airmen_in_afghanistan, pristupljeno 15.01.2019. godine.

²⁷ Ibid.

²⁸ Nap of Earth – vrsta leta na malim visinama koji koriste vojne letelice da bi izbegle da budu otkrivene i napadnute od strane neprijatelja, u visoko rizičnom okruženju.

²⁹ Jozsef Koller, *Hungarian and international helicopter mission experience in NATO and Hungarian helicopter crews in Afghanistan*, str. 3/10. Izvor: Internet, dostupno na: archiv.uni-nke.hu/downloads/aarms/docs/Volume11/Issue2/pdf/09.pdf, pristupljeno 16.01.2019. godine.

³⁰ Ibid, str. 4/10.

³¹ Američka savezna država (na jugozapadu SAD), preovlađuje pretežno pustinjski reljef.

³² Jozsef Koller, *Hungarian and international helicopter mission experience in NATO and Hungarian helicopter crews in Afghanistan*, str. 9/10.

³³ Ibid.

³⁴ Ovo je posledica gubljenja nekoliko helikoptera i transportnih aviona tokom noćnih letova. Izvor: Jozsef Koller, *Hungarian and international helicopter mission experience in NATO and Hungarian helicopter crews in Afghanistan*, str. 9/10.

Jedna od karakteristika američke intervencije u Avganistanu je i masovna upotreba dronova, kako izviđačkih tako i naoružanih kojima se, bez gubitaka života svojih vojnika, napadaju i likvidiraju pripadnici talibanskog pokreta i Al-Kaide, u Avganistanu i susednom Pakistanu. Zanimljiva je činjenica da su SAD na početku intervencije (krajem 2001. godine) imale svega dva drona (jedan naoružan i jedan nenaoružan). Deset godina kasnije (početkom 2012. godine) ovaj broj je narastao na 7.500, od kojih je do 500 naoružano.³⁵ Možemo pretpostaviti da se do početka 2019. godine broj dronova samo uvećao.

Nakon okončanja misije *ISAF* krajem 2014. godine i dezangažovanja najvećeg broja američkih i drugih koalicionih vojnika, brigu o bezbednosti Avganistana su preuzele ANSB. Ovo je, pored ostalog, značilo i da su ANSB morale da preuzmu brojne isturene predstraže (baze) i kontrolne punktove (eng. checkpoint) koje su u prethodnom periodu držale NATO i američke snage. Posledica toga je da je tokom 2015. godine skoro 30% avganistanskih vojnika i oko 50% avganistanskih policajaca bilo stalno raspoređeno u predstražama i na kontrolnim punktovima, što je ove snage onemogućavalo da aktivno učestvuju u ofanzivnim operacijama protiv talibanskih pobunjenika.³⁶ Na ovaj način su ANSB pretrpele dvostruku štetu: smanjen je broj pripadnika ANSB koji su se mogli angažovati u operacijama protiv Talibana, dok su s druge strane ovi stacionarni vojno-policijiski objekti predstavljali idealne mete za koordinisane napade Talibana, omogućavajući im da zadrže inicijativu u svojim rukama i da biraju bojno polje, što je i dovelo do značajnih neuspeha ANSB u borbama protiv Talibana.

Pouke iz Avganistana i moguća primena u Vojsci Srbije

Po Doktrini Vojske Srbije, vojna moć se iskazuje u tri međusobno povezane komponente: konceptualna, moralna i fizička. Konceptualna komponenta obuhvata predviđanje promena u sferi vojne delatnosti i obezbeđuje viziju razvoja sistema i osnovu za blagovremenu promenu sistema i načina razmišljanja pripadnika Vojske Srbije, u skladu sa savremenim kretanjima u oblasti vojne delatnosti. Konceptualna komponenta se zasniva na znanju i iskustvima stečenim iz sopstvene i prakse oružanih snaga drugih zemalja, kao i na uvidu u savremena teorijska dostignuća vojne delatnosti, koja zahteva poznavanje karakteristika savremenih izazova, rizika i pretnji, njihov uticaj na upotrebu Vojske Srbije i predviđanje budućih sukoba u kompleksnom okruženju.³⁷

Imajući u vidu činjenice da se konceptualna komponenta vojne moći zasniva i na korišćenju iskustava oružanih snaga drugih zemalja i da svaki rat ima ogromne posledice na državu i društvo u celini (kako u ekonomskom i socijalnom pogledu tako i u izgubljenim ljudskim životima), a polazeći od načela ekonomičnosti i efikasnosti, od ogromnog je značaja da Vojska Srbije angažuje svoje kapacitete na proučavanju ratova koje su vodile stra-

³⁵ Robert Nolan, *The lessons of the Afghanistan war, 12 years later*, 11. oktobar 2012. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2012/10/11/the-lessons-of-the-afghanistan-war-12-years-later>, pristupljeno 17.01.2019. godine.

³⁶ Shawn Snow, *Afghanistan: Lessons learned for the 2016 fighting season*, 15. februar 2016. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://thediplomat.com/2016/02/afghanistan-lessons-learned-for-the-2016-fighting-season/>, pristupljeno 17.01.2019. godine.

³⁷ Doktrina Vojske Srbije, Beograd, 2010, str. 38 (elektronska verzija).

ne oružane snage kako bi, izvlačeći pouke iz njih, unapredila sopstvene operativne sposobnosti i u budućnosti sa što manje gubitaka (ljudskih i materijalnih) ispunila svoje misije i zadatke. Suština ove ideje koja se u zapadnoj terminologiji (a odskora i u našoj) naziva „naučene lekcije” (u našoj ranijoj vojnoj terminologiji to su bila „iskustva iz prethodnih ratova”) ogleda se u učenju na (tuđim i svojim) greškama odnosno na primeni najbolje prakse, iz angažovanja (stranih i sopstvenih) oružanih snaga, težišno u ratnim sukobima.

S obzirom da smo ranije napomenuli da je uvek bolje učiti na tuđim a ne na svojim greškama, pokušaćemo u ovom poglavlju da definišemo neke pouke iz angažovanja međunarodnih snaga u dve misije u Avganistanu, u borbi protiv Talibana i drugih pobunjeničkih pokreta, od 2001. godine do današnjih dana kao i da predložimo njihovu moguću primenu u Vojski Srbije, kako u operacijama na sopstvenoj teritoriji tako i prilikom angažovanja jedinica Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama.

Pouke koje se mogu primeniti na sopstvenoj teritoriji

1) Nosilac protivpobunjeničke strategije je država, a ne vojska. Angažovanje SAD i njenih saveznika u Avganistanu je, od na početku protivterorističke operacije, već od 2006. godine preraslo u klasičnu protivpobunjeničku operaciju. S obzirom da je i na teritoriji Republike Srbije, u skladu sa Strategijom nacionalne bezbednosti, moguće izbijanje oružane pobune, korisno je na primeru sukoba u Avganistanu izvući pouke kojima bi se sprečila ova devastirajuća pretnja po suverenitet i teritorijalni integritet Republike Srbije.

Iz primera Avganistana možemo uočiti da je i uz angažovanje ogromnog broja stranih (i domaćih, ANSB) vojnika i utrošak znatnih finansijskih sredstava pobunjenički talibanski pokret na početku 2019. godine jači nego ikada. Pouka iz te činjenice jeste da je nosilac eliminisanja pobunjeničke pretnje država (a ne vojska), sa svim svojim institucijama i polugama moći, a ne samo vojno-policijskom. Cilj svake države, a tako i Republike Srbije, treba da bude na sprovođenju preventivnih mera kojima bi se sprečila mogućnost izbijanja oružane pobune. To se postiže preko snažnih domaćih, demokratskih institucija koje obezbeđuju osnovna politička dobra za sve stanovnike Republike Srbije (bez obzira na političku, etničku ili versku pripadnost) uključujući i ekonomsku održivost i bolje uslove života uz poštovanje kulture, istorije i tradicije i eliminisanjem finansijske podrške pobunjenicima i korupcije u državnim organima.

Iako je država nosilac planiranja i sprovođenja ovih mera, obaveštajno-bezbednosni sistem MO i VS³⁸ treba da otkrije i identifikuje indikatore potencijalnog unutrašnjeg ugrožavanja bezbednosti Republike Srbije a vojni vrh da ukaže (predloži) najvišem državnom rukovodstvu da čisto vojno rešenje nije održivo na duže staze i da je potreban sveobuhvatan, državni pristup prevenciji nastanka oružane pobune.

2) Učešće u MnOp unapređuje operativne sposobnosti Vojske Srbije. Angažovanjem pripadnika Vojske Srbije u MnOp razvija se jedinstvo između vojnika koji najmanje šest meseci provode neprekidno zajedno, proširuju se njihova kako opštevojna tako i stručno-specijalistička znanja što, uz iskustvo angažovanja u približno realnim borbenim uslovima, doprinosi podizanju osposobljenosti jedinica i pojedinaca za izvršavanje dodeljenih zadataka u okviru prve misije Vojske Srbije.

³⁸ Naravno, ovo je zadatak i Bezbednosno-informativne agencije i drugih nadležnih službi Republike Srbije.

3) Upotreba dronova je jedna od osnovnih karakteristika savremenog operativnog okruženja. Korišćenje dronova je u naglom porastu na početku XXI veka što je i razumljivo s obzirom da se na ovaj način, bez ugrožavanja života vojnika, mogu veoma uspešno izvršavati izviđački zadaci skoro po čitavoj teritoriji neprijatelja, vršiti korekcije artiljerijske vatre, proveravati efekte prethodnog dejstva naših oružnih sistema ali i dejstvovati ubojnim sredstvima (sa drona) po neprijatelju. Vojska Srbije je pre desetak godina prepoznala ove tendencije i nabavila je određeni broj bespilotnih letelica³⁹ a u toku je i razvoj domaćih sredstava (za izviđanje). Međutim, savremeno operativno okruženje diktira potrebu da Vojska Srbije bude opremljena sa većim brojem kako izviđačkih tako i naoružanih dronova (bespilotnih letelica).

4) Zadržavanje inicijative u operaciji je ključno. Vojska Srbije je aktivnost i inicijativu prepoznala kao jedno od svojih osnovnih načela upotrebe. Primer Avganistana, tj. statičnost ANSB i pokretljivost i inicijativa Talibana (težišna 2015. godine i kasnije) je još jednom potvrdio aktuelnost ovog načela upotrebe vojnih snaga. Vojska Srbije, kao „organizacija koja uči“, prepoznajući i primenjujući trendove u savremenim oružanim sukobima unapređuje svoje operativne sposobnosti i zadržavanjem inicijative u svojim rukama povećava stepen uspeha u izvođenju operacija u budućnosti.

Pouke koje se mogu primeniti u multinacionalnim operacijama

1) Potreba za poznavanjem ograničenja upotrebe drugih kontingenata u multinacionalnoj operaciji. Jedan od ključnih problema sa kojima su se suočavale međunarodne misije u Avganistanu jeste i problem tzv. „nacionalnih naredbi za suspendovanje“. Trenutni nivo angažovanja jedinica Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama (MnOp) je relativno nizak: jedna pešadijska četa je angažovana u Libanu (177 pripadnika), vojna bolnica drugog nivoa je u Centralnoafričkoj Republici (75 pripadnika) a u ostalim misijama su uglavnom angažovani pojedinci (štabni oficiri, posmatrači i autonomni tim za zaštitu brodova).⁴⁰

Poznavanje tzv. „nacionalnih naredbi za suspendovanje“ odnosno ograničenja u upotrebi susednih kontingenata stranih oružanih snaga angažovanih u MnOp je od suštinskog značaja za bezbednost naših vojnika. Naime, pojedine oružane snage, iz unutrašnjepolitičkih razloga, ograničavaju angažovanje svojih oružanih snaga u MnOp. To može biti npr. zabrana napuštanja baza tokom noći, zabrana letenja u noćnim uslovima ili zabrana angažovanja van svoje zone odgovornosti. Ovo u praksi znači da pripadnici MnOp čija je baza napadnuta tokom noći ili čiji se pripadnik razboleo ili je povređen u noćnim uslovima ne mogu da računaju na pomoć najbližih (ili nadležnih) „plavih šlemova“ sve dok ne nastupi obdanica. U većini slučajeva ovo kašnjenje u pružanju pomoći može da napravi razliku između života i smrti.

³⁹ U stručnoj literaturi se prvo pojavio pojam „bespilotna letelica“ da bi se tek poslednjih 20-ak godina uporedo koristio i pojam „dron“, prevashodno na Zapadu. Normativno-pravno, Republika Srbija prepoznaje pojam „bespilotni vazduhoplov“. Ne postoji jedinstveno mišljenje da li su ovi pojmovi sinonimi, odnosno u čemu je razlika između njih.

⁴⁰ Ukupno je na dan 18.01.2019. godine u multinacionalnim operacijama angažovano 290 pripadnika VS. Izvor: Internet, dostupno na: www.vs.rs/clanak/9F31727105F811E5ABAB00163E135070/pregled-angazovanja-pripadnika-vojske-u-mnop, pristupljeno 18.01.2019. godine.

Poznavanje eventualnih „nacionalnih naredbi za suspendovanje” susednih kontingenta nam omogućava da unapred, pre angažovanja u MnOp, ili eventualno odmah po saznanju za ista, iznađemo sistemsko rešenje kojim se u slučaju potrebe sprečava ili znatno umanjuje ugrožavanje života naših pripadnika u MnOp. Šta će obuhvatati to sistemsko rešenje zavisiće od misije do misije, a može uključivati angažovanje „plavih šlemova” iz zemalja koje nemaju „nacionalne naredbe za suspendovanje”, angažovanje naših kapaciteta ili određenih organizacionih i tehničkih rešenja i sl.

2) Praćenje psihičkog stanja vojnika nakon povratka iz MnOp. Iskustva iz Avganistana (ali i Iraka) nam pokazuju da je u proseku svaki deseti pripadnik vojske SAD imao ozbiljne probleme sa depresijom i post traumatskim stresnim poremećajem nakon povratka iz ovih misija. Interesantno je da je samo jedan od tri vojnika sa psihičkim problemima učestvovao u borbenim dejstvima. Vojska Srbije ne učestvuje u misijama nametanja mira tako da se naši pripadnici ne obučavaju i ne pripremaju za izvođenje borbenih operacija u MnOp. I pored toga, samo njihovo prisustvo u zonama zamrznutih ili aktuelnih konflikata kao što su Liban, Somalija ili Centralnoafrička Republika u kojima se s vremena na vreme dešavaju ranjavanja i pogibije „plavih šlemova” može da ugrozi njihovo mentalno zdravlje. Imajući u vidu rezultate ranije navedene studije iz SAD, poželjno je angažovanje trupnih psihologa u praćenju psihičkog stanja pripadnika Vojske Srbije nakon njihovog povratka iz MnOp, u najmanju ruku u prvih šest meseca nakon dezangazovanja. Na ovaj način bi se iskazala i briga o ljudima i sprečile eventualne štetne posledice po život i zdravlje pripadnika Vojske Srbije (ali i članova njihovih porodica).

3) Interoperabilnost je ključ uspeha u MnOp. Sve multinacionalne operacije da bi bile uspešne, odnosno da bi ostvarile mandat poveren od strane Ujedinjenih nacija, moraju da obezbede da angažovane zemlje, tj. vojske u MnOp angažuju kompatibilnu opremu i da zadatke realizuju po identičnim procedurama. Suštinski, mora se obezbediti interoperabilnost kako opreme tako i korišćenih procedura. Iz navedenih razloga, Vojska Srbije mora, pre angažovanja u konkretnoj misiji, da prikupi informacije o (naoružanju i) opremi koja će biti angažovana u misiji kao i o zahtevanim procedurama. Tek po ispunjenju svih ovih zahteva može se angažovati ljudstvo i pokretne stvari Vojske Srbije u konkretnoj MnOp. Svaka druga odluka bi dovela do neuspeha misije i ugrozila bi zdravlje i živote angažovanih pripadnika Vojske Srbije.

4) Kvalitetna priprema pre upućivanja u MnOp je izuzetno važna za uspeh misije. Iz iskustva pripadnika mađarskog kontingenta misija *ISAF* i *Resolute Support Mission* možemo da zaključimo da kvalitetna priprema za upućivanje u MnOp počiva na dve činjenice: na poznavanju geografije, istorije i bezbednosne situacije na teritoriji na koju se „plavi šlemovi” upućuju i na učenju iz svog (i tuđeg) iskustva. S time u vezi, mađarski instruktori posada helikoptera Mi-17 i Mi-35 su pored realizacije standardnih kurseva i obuka (preživljavanje, pružanje prve pomoći, učešće u operacijama podrške miru, vožnja motornih vozila i dr.), prepoznali i činjenicu da je Avganistan pretežno planinska zemlja te je stoga potrebno angažovano ljudstvo obučiti i za rad u planinskim uslovima. Iz istih razloga su SAD i Češka svoje pilote helikoptera obučavale u zemljama čiji su zemljišni i klimatski uslovi približno isti onima koji se očekuju u toku realizacije misije u Avganistanu.

U skladu sa napred navedenim, pripreme pripadnika Vojske Srbije za angažovanje u različitim MnOp moraju da se razlikuju od misije do misije, iz razloga koji se tiču geografije, istorije i dostupnog iskustva pripadnika (stranih i domaćih) oružanih snaga. Uniformni pristup pripremama naših pripadnika za različite misije može da bude kontraproduktivan i štetan.

5) Pružanje pomoći stanovništvu zemlje – domaćina nije isključivo u nadležnosti organa za civilno-vojnu saradnju. Na primeru Avganistana mogli smo da vidimo da pokušaj uspostavljanja poverenja i saradnje sa stanovništvom zemlje – domaćina kroz obezbeđenje osnovnih javnih usluga i razvoj infrastrukture (izgradnja i renoviranje škola, bolnica, mostova, kanala za navodnjavanje i sl.) nije ostvario projektovane ciljeve prvenstveno zbog dominantne uloge vojnog osoblja na zadacima civilnog karaktera (za koje nisu kvalifikovani niti osposobljeni). S obzirom da su ovi zadaci u Vojsci Srbije u funkcionalnoj nadležnosti organa za civilno-vojnu saradnju, možemo da izvučemo pouku da je za realizaciju ovakvih projekata u MnOp potrebno angažovanje civilnih stručnjaka koji bi operativno sproveli projekat, dok bi vojni deo misije zadržao ulogu u planiranju projekta i obezbeđenju potrebnih finansijskih sredstava.

Pouke koje se mogu primeniti u zemlji i inostranstvu

1) Potreba za opremanjem uređajima za daljinsko ometanje improvizovanih eksplozivnih naprava. Nakon 2006. godine Talibani su masovno počeli da koriste taktiku postavljanja improvizovanih eksplozivnih naprava pored putnih komunikacija i da koriste bombaše samoubice za napade na koalicione snage i ANSB. Ovu taktiku su u međuvremenu preuzele i druge terorističke i pobunjeničke skupine širom sveta što je dovelo i do „kontra odgovora” vojne (odbrambene) industrije koja je razvila čitavu lepezu uređaja za daljinsko ometanje eksplozivnih naprava. Ovi uređaji se ugrađuju na motorna vozila, čime se štiti određena zemljišna prostorija u neposrednoj blizini tog vozila ili konvoj motornih vozila u kojem se, pored ostalih, nalazi jedno ili više motornih vozila opremljenih ovim uređajima.

Poučena ovim iskustvom i Vojska Srbije je krenula u razvoj sopstvenih uređaja za daljinsko ometanje eksplozivnih naprava. Nažalost, ovaj proces ima određene manjkavosti: razvoj i uvođenje sredstava u operativnu upotrebu dugo traje (kupovina gotovog proizvoda sa stranog tržišta je brža, ali i skuplja varijanta), naručen je mali broj ovih uređaja i svi su oni namenjeni za naše snage koje će se angažovati u MnOp. Za razliku od većine drugih država koje učestvuju u MnOp, Republika Srbija može biti ugrožena i oružanom pobunom na svojoj teritoriji te je stoga potrebno jedinice Vojske Srbije opremiti većim brojem uređaja za daljinsko ometanje eksplozivnih naprava, kako za angažovanje u MnOp tako i za angažovanje u određenim delovima teritorije Republike Srbije koji potencijalno mogu biti ugroženi oružanom pobunom.

2) Propisane procedure je potrebno prilagođavati promenjenim uslovima. Borbene (taktičke) procedure pilota helikoptera Vojske Srbije propisuju da u borbenim uslovima, zbog sopstvene zaštite, lete na visinama do 15 metara, tj. da koriste tzv. NOE procedure. Osnovni razlog za ovu taktiku upotrebe helikopterskih jedinica jeste činjenica (ili pretpostavka) da neprijatelj poseduje PVO sredstva. U slučajevima kada posedujemo informaciju da neprijatelj – pretnja poseduje samo lično naoružanje, poželjno je modifikovati ovu taktiku upotrebe i letove helikopterima obavljati na visinama od 600 do 1.000 metara, zbog bezbednosti pilota i letelica jer su na ovim visinama, kao relativno mala i brzo pokretna meta, sigurniji od uočavanja i dejstva sa zemlje, iz ličnog naoružanja.

Zaključak

Polazeći od premise da posledice od ne učenja iz prošlih ratova mogu da budu katastrofalne i da je uvek bolje učiti na tuđim a ne na svojim greškama, očito je da iskustva dve mirovne misije iz Avganistana, od 2001. godine do današnjih dana, pružaju neiscrpane mogućnosti za uočavanje određenih pouka koje je moguće primeniti u Vojsci Srbije radi unapređenja njenih operativnih sposobnosti.

Prepoznate pouke mogu se primeniti kako u izvođenju operacija na sopstvenoj teritoriji, tako i u MnOp ali i u oba ova slučaja.

Za izvođenje operacija na sopstvenoj teritoriji izuzetno je bitno prepoznati da je nosilac protivpobunjeničke strategije država, a ne vojska. Uloga vojnog vrha je ključna u savetovanju državnog rukovodstva da je upotreba vojske u protivpobunjeničkoj strategiji jedna od poslednjih mera koje se mogu primeniti i da je od ogromne važnosti po bezbednost države da se prethodno primene mere ostalih državnih organa kojima je cilj pacifikacija potencijalnog problema. Zatim, svako učešće pripadnika Vojske Srbije u MnOp unapređuje operativne sposobnosti Vojske Srbije kroz razvijanje jedinstva između vojnika, proširivanje njihovih opštevojnih i stručno-specijalističkih znanja i uz iskustvo angažovanja u približno realnim borbenim uslovima. Ne sme se prenebregnuti i činjenica da je upotreba dronova jedna od osnovnih karakteristika savremenog operativnog okruženja što implicira da je potrebno Vojsku Srbije u bliskoj budućnosti opremiti sa većim brojem kako izviđačkih tako i naoružanih dronova (bespilotnih letelica). Pored navedenog, iskustva iz Avganistana su pokazala i da je zadržavanje inicijative kao načela upotrebe vojske u operaciji od ključne važnosti za uspešno izvršavanje dodeljenih misija i zadataka.

Što se tiče pouka koje se mogu primeniti u MnOp, poznavanje tzv. „nacionalnih naredbi za suspendovanje” odnosno ograničenja u upotrebi susednih kontingenata stranih oružanih snaga angažovanih u MnOp je od suštinskog značaja za bezbednost naših vojnika u misiji, dok je praćenje njihovog psihičkog stanja nakon povratka iz MnOp sistemski način iskazivanja brige o ljudima radi sprečavanja eventualnih štetnih posledica po život i zdravlje pripadnika Vojske Srbije (ali i članova njihovih porodica). Za uspešno i bezbedno izvršavanje zadataka u MnOp od presudnog su značaja dve činjenice: kvalitetna priprema pre upućivanja u misiju (koja počiva na potpunom poznavanju geografije, istorije i bezbednosnih uslova koji vladaju na terenu kao i na korišćenju prethodnih iskustava) i interoperabilnost (u opremini i procedurama) sa ostalim vojskama učesnicama. Uspeh MnOp se ogleda i u stepenu uspostavljanja poverenja i saradnje između pripadnika misije i lokalnog stanovništva, što se, između ostalog, postiže i pružanjem pomoći stanovništvu zemlje – domaćina. Iako su ovi zadaci u Vojsci Srbije u funkcionalnoj nadležnosti organa za civilno-vojnu saradnju, možemo da izvučemo pouku da je za realizaciju ovakvih projekata u MnOp potrebno angažovanje civilnih stručnjaka koji bi operativno sproveli projekat, dok bi vojni deo misije zadržao ulogu u planiranju projekta i obezbeđenju potrebnih finansijskih sredstava.

Određene pouke iz misija u Avganistanu su primenjive i na teritoriju Republike Srbije ali i na učešće pripadnika Vojske Srbije u MnOp. Sve masovnije korišćenje improvizovanih eksplozivnih naprava pored putnih komunikacija nameće potrebu za opremanjem jedinica Vojske Srbije većim brojem uređaja za daljinsko ometanje eksplozivnih naprava, kako za angažovanje u MnOp tako i za angažovanje u određenim delovima teritorije Republike Srbije koji potencijalno mogu biti ugroženi oružanom pobunom. Vojska Srbije, kao i druge voj-

ske širom sveta, počiva na primeni propisanih procedura za realizaciju konkretnih zadataka. Ove procedure su plod najbolje prakse i prethodnog iskustva. Međutim, iskustva iz Afganistana nam sugerišu da je, u pojedinim slučajevima, potrebno prilagoditi se promenjenim uslovima u operativnom okruženju, a radi bezbednosti angažovanog ljudstva.

Literatura

[1] Adamec, Ludwig W., (2012), *Historical Dictionary of Afghanistan, fourth edition*, Izvor: Internet, dostupno na:

https://books.google.rs/books?id=tp5lLhWbTkC&pg=PA1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, godine.

[2] Alesi Kristofer, *How Afghanistan changed the German military*, Spiegel Online, 15. oktobar 2013. godine. Izvor: Internet, dostupno na: www.spiegel.de/international/germany/how-afghanistan-has-changed-the-bundeswehr-german-military-a-927891.html, pristupljeno

[3] Antal Ferenc, *Hungarian Airmen in Afghanistan*, 16. januar 2018. godine. Izvor: Internet, dostupno na: https://honvedelem.hu/cikk/67016_hungarian_airmen_in_afghanistan,

[4] Dale Catherine, *War in Afghanistan: Strategy, Operations, and Issues for Congress*, Congressional Research Service Report for Congress, 9. mart 2011. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R40156.pdf>, pristupljeno 01.12.2018. godine.

[5] Doktrina Vojske Srbije, Beograd, 2010.

[6] Koller Jozsef, *Hungarian and international helicopter mission experience in NATO and Hungarian helicopter crews in Afghanistan*. Izvor: Internet, dostupno na: archiv.uni-nke.hu/downloads/aarms/docs/Volume11/Issue2/pdf/09.pdf, pristupljeno 16.01.2019. godine.

[7] Minear Larry, *Afghanistan and Iraq: The Soldier's Experience*. Izvor: Internet, dostupno na: <https://encompass.eku.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1187&content=jme>

[8] Morelli Vincent, Belkin Paul, *NATO in Afghanistan: A Test of the Transatlantic Alliance*, Congressional Research Service Report for Congress, 3. decembar 2009. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33627.pdf>, godine.

[9] Nolan Robert, *The lessons of the Afghanistan war, 12 years later*, 11. oktobar 2012. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2012/10/11/the-lessons-of-the-afghanistan-war-12-years-later>, godine.

[10] Ohlbaum Diana, *Eight lessons from Afghanistan*, 18. oktobar 2016. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://lobelog.com/eight-lessons-from-afghanistan/>, godine.

[11] Snow Shawn, *Afghanistan: Lessons learned for the 2016 fighting season*, 15. februar 2016. godine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://thediplomat.com/2016/02/afghanistan-lessons-learned-for-the-2016-fighting-season/>,

[12] The U.S. War in Afghanistan (1999-2018). Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>,

[13] Uputstvo za primenu sistema naučenih lekcija u Vojsci Srbije, Uprava za obuku i doktrinu (J-7) GŠ VS, Beograd, 2015.

[14] Hodž Čarls i drugi, *Combat Duty in Iraq and Afghanistan, Mental Health Problems, and Barriers to Care*, The New England Journal of Medicine. Izvor: Internet, dostupno na: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMoa040603>, pristupljeno 17.11.2018. godine.

[15] www.vs.rs/clanak/9F31727105F811E5ABAB00163E135070/pregled-angazovanja-pripadnika-vojske-u-mnop